

ІЗ ПРАКТИКИ МУЗЕЙНОЇ РЕСТАВРАЦІЇ

УДК 069.444(477-25)

© *Ірина РУДЕНКО*

ЗБЕРІГАННЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РЕСТАВРАЦІЇ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

Розглядаються основні принципи реставрації документів у реставраційному відділі Національного музею історії України у Другій світовій війні. Представлено кілька складних прикладів реставрації документів співробітниками музею.

Ключові слова: документ, реставрація, збереженість, основні принципи реставрації документів, клімато-температурний режим, Національний музей історії України у Другій світовій війні.

Збереження документальної спадщини минулого – справа державної ваги й ознака цивілізованості, тому перед музеями та архівами стоїть складна проблема – зберегти масив найрізноманітніших культурно-історичних надбань, створених людством.

Зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс – близько 470 тис. музейних предметів – невід’ємна частина Державного музейного фонду України.

Особливе місце в музейній колекції посідають експонати на паперовій основі, яких у фондах музею налічується близько 210 тис. одиниць.

Музейник, який бере на себе відповідальність за зберігання предметів, повинен знати історію еволюції документів, характерні особливості створених у різні епохи наративних джерел, їхню «поведінку» в умовах навколишнього середовища, а також враховувати фактори, які забезпечують тривале використання документальних пам’яток у музейній практиці.

Збереженість фондів музею значною мірою залежить від своєчасного «лікування» документів, які потребують реставрації та вміння зберігачів об’єктивно оцінити стан кожної конкретної одиниці на паперовій основі. Оптимального результату можна досягнути, поєднавши спільні зусилля реставраторів та зберігачів документів.

У Меморіальному комплексі відділ наукової реставрації створений у 2007 р. Його головне завдання – збереження музейної колекції, поліпшення її

стану, проведення технічної та науково обґрунтованої практичної реставрації з використанням сучасних і перспективних розробок, технологій та наукових досліджень.

Основні принципи реставрації документів. Вимоги до реставрації документів визначають реставратори та зберігачі. Вони залежать від таких факторів:

- ступеня пошкодження документа;
- його унікальності;
- історичної цінності;
- складників матеріальної основи документа;
- результатів попередніх досліджень, аналізів.

Основні загальні принципи реставрації документів:

1) реставрація жодним чином не повинна зашкодити документові, зокрема історичній чи художній цінності та тривалості його збереження;

2) перед реставрацією необхідно провести ретельне дослідження стану збереження документа, визначити ступінь його пошкодження. Результати аналізів, загальний вигляд документа, а також способи реставрації мають бути детально описані в реставраційному паспорті й супроводжуватися фотографіями документа або його фрагментів до і після реставрації;

3) реставраційні матеріали повинні легко видалятися з документів у процесі повторної реставрації;

4) бажано, щоб реставраційні матеріали за своєю природою, а також зовнішнім виглядом та основними технічними показниками були близькими до матеріалів документа, що реставрується.

Під час практичної реставрації необхідно враховувати конкретні особливості документа, який буде реставруватися, зокрема:

- оформлення документа (переплетений / непереплетений);
- характер і ступінь руйнування – загальне пошкодження паперу або розриви, обриви, втрати тексту;
- якість паперу (товщина, щільність, колір) і напрям у ньому паперових волокон;
- характер тексту – друкований (друкарський або машинописний), рукописний (олівцевий або чорнильний);
- водостійкість тексту і т.д.

Залежно від цих особливостей реставратор підбирає прийоми і методи реставрації.

Складність реставрації документів воєнного періоду полягає в тому, що вони, як правило, виконані на папері низької якості, текучим чорнилом або копіювальними олівцями. Понад 1 100 музейних предметів на паперовій основі презентуються в експозиціях музею, тисячі щорічно виставляються на численних виставках. Це, звичайно, не сприяє їхньому надійному збереженню.

У музеї накопичений власний досвід відновлення документів на паперовій основі. Зважаючи на той факт, що фонди постійно поповнюються, реставраційному відділу доводиться щорічно відновлювати сотні документів.

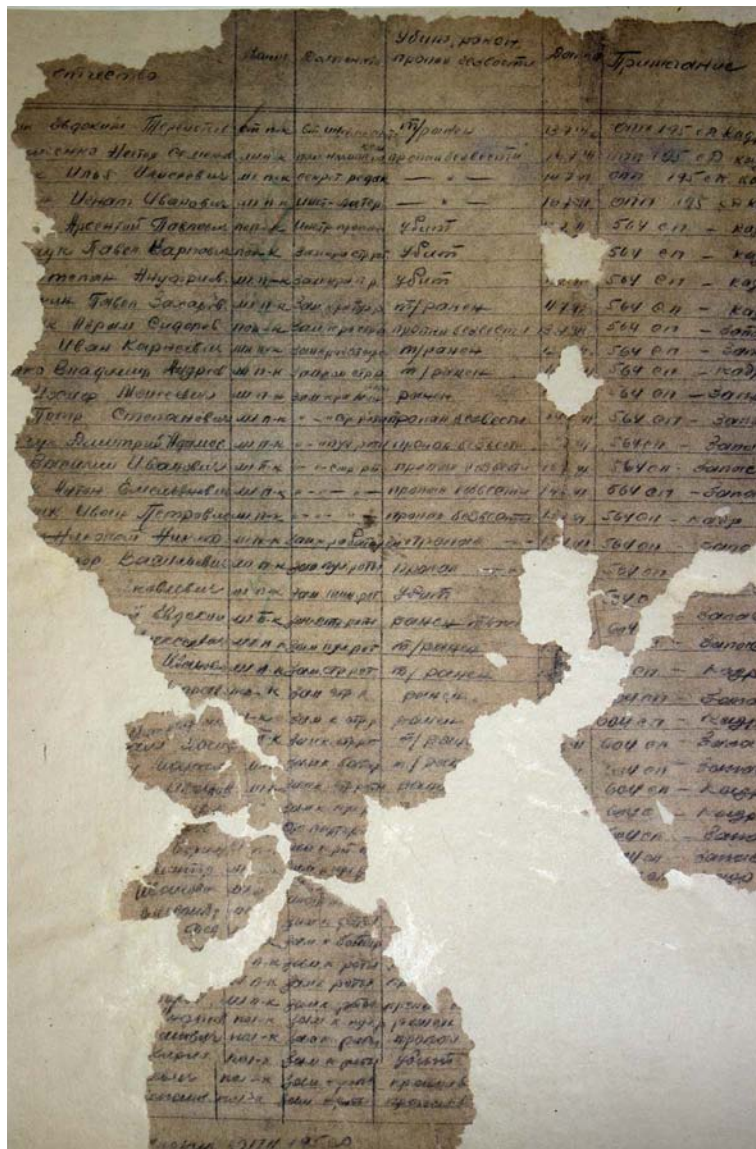
Серйозні проблеми виникають з реставрацією документів, які в професійному середовищі називають археологічними документами. До таких артефактів потрібен особливий підхід, тому сучасні існуючі реставраційні методики не завжди можна застосовувати.

У Меморіалі відпрацьована найприйнятніша методика реставрації археологічних знахідок на паперовій основі. Сутність цієї методики – у використанні модифікованого спиртом желатину – вихідної сировини вітчизняного виробництва, для якої характерні стабільність, природність, доступність та широке застосування під час реставрації музейних предметів на паперовій основі [1].

Наприкінці травня 2009 р. до Меморіального комплексу за консультацією звернулися колеги з Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського. Пошуковці громадської організації «Патріот» передали обласному музею металевий сейф із документами, знайдений на місці оборонних боїв за Чернігів у 1941 р.

При візуальному огляді матеріали представляли собою суцільну масу паперу з обгорілими краями. Документи були покриті річковим мулом та іржею (див. фото).

68 років пролежала знахідка у воді, у результаті чого документи перетворилися на однорідну субстанцію. Товщина блоків документів становила приблизно 30 – 50 мм, розміри аркушів 210 – 280 мм. У зв'язку з цим було ухвалено рішення випробувати методику з використанням електричного струму й модифікованого водно-спиртового розчину желатину.

Складність цієї роботи полягала в розшаруванні документів, які були складені в хаотичному порядку й мали численні злами, перегини. У результаті висихання документи перетворилися на ламку, крихку від найменшого дотику паперову масу.

Завдяки тривалій і копіткій роботі реставратора із застосуванням методики з фракційним желатином удалося врятувати понад 100 документальних пам'яток.

Пропонована методика була застосована також для розкриття та збереження іменних медальйонів, які належали солдатам Другої світової війни. При багаторазовій обробці желатином удалося розкрити і прочитати значну кількість медальйонів, установити місця загибелі багатьох зниклих безвісти воїнів (див. фото).

Досить часто по допомогу в музей звертаються пересічні громадяни. Так, мешканці с. Вороньків І.В. Кудря та В.А. Лісовський знайшли флягу поблизу с. Жовтневе Бориспільського району. Коли її відкрили, то побачили документи А.В. Чернецького і М.К. Музи – партійний, комсомольський і кандидатський квитки. Під час першого огляду стан документів можна було визначити як задовільний. Однак розгорнути сторінки документів не вдалося, оскільки вони моментально руйнувалися. Через те, що документи зберігалися у флязі без доступу повітря, папір став ламким і ветхим, проклейки не було, документи перетворилися в суцільну масу.

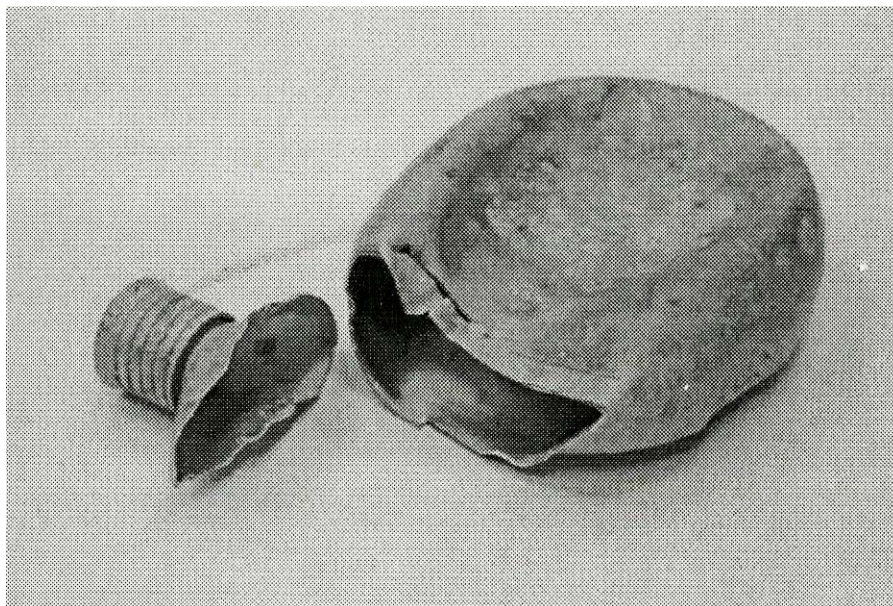

На початку реставраційного процесу необхідно було закріпити всі аркуші документів. І це вдалося зробити завдяки фракційному желатину. Аркуші просочували приготвленим розчином, просушували й повторно обробляли. Процес повторювали до того часу, поки не з'являлася можливість відділити аркуші один від одного. Залежно від ступеня пошкодження документів їх обробляли понад 10 разів (див. фото).

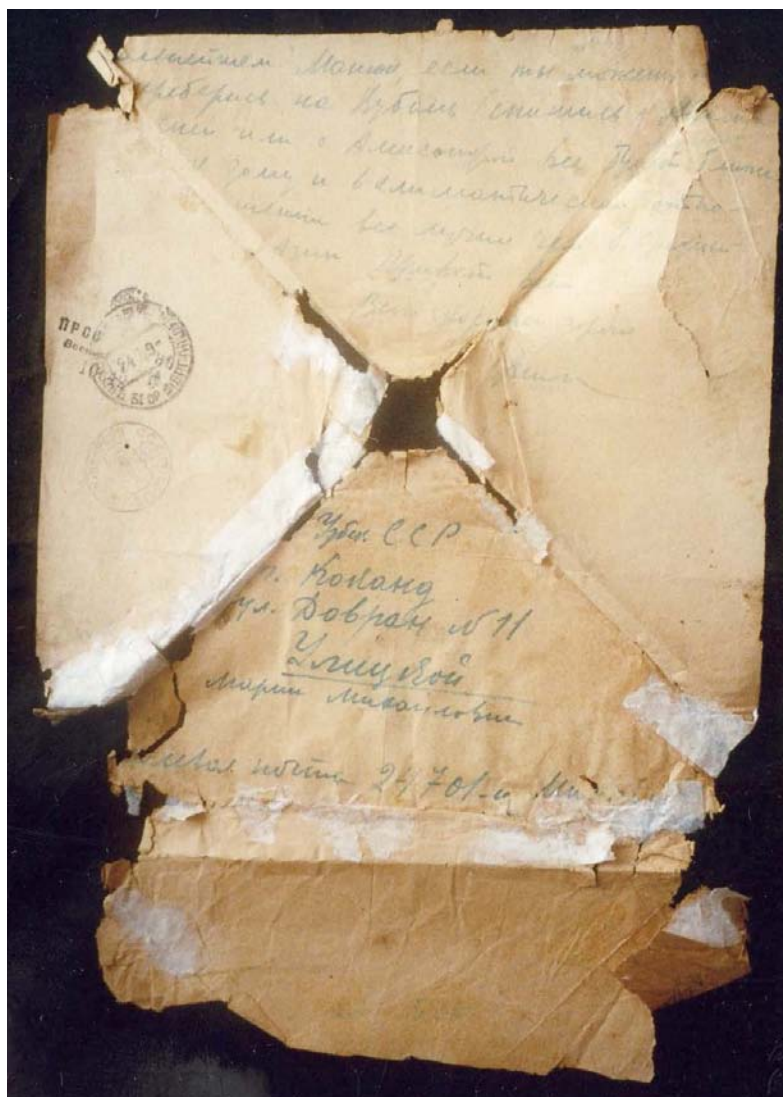
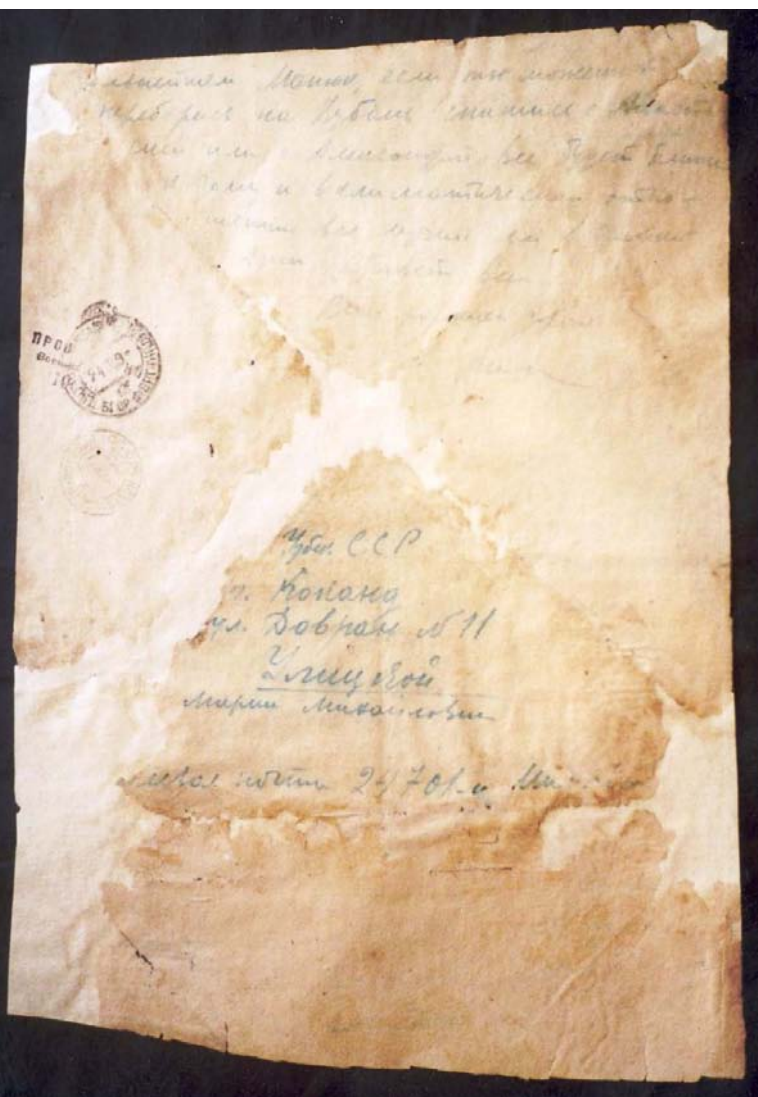

Можна припустити, що у відділі під час реставраційних робіт застосовують лише фракційний желатин. Однак на власному досвіді переконалися, що для реставрації археологічних документів цей розчин є найбільш оптимальним і незамінним. Крім того, процес реставрації не вимагає значних зусиль. Завдяки цьому розчину вдалося врятувати сотні документів, які могли бути назавжди втрачені.

Досить часто ветерани та їхні родичі намагаються зберегти сімейні реліквії, власноруч реставрують їх, підклеюючи клейкою стрічкою. Папір, заклеєний

у такий спосіб, з плином часу стає жорстким, прожирюється, частинки пилу приклеюються до місця склеювання, як наслідок – аркуш паперу стає бруднуватого сірого кольору. Видалити клейку стрічку можна лише за допомогою органічного розчинника (див. фото).

Особлива увага в музеї приділяється збереженню документальних пам'яток.

Вирішення цих питань має комплексний характер, який поєднує зусилля спеціалістів різних професій.

Одне з головних завдань музейного зберігання – створення нормативного режиму температури та відносної вологості повітря в експозиційних залах та у фондосховищах музею. Режим температури та вологості музею має бути не тільки оптимальним, а й максимально стабільним. Якщо стабільний режим підтримувати неможливо, то треба докласти максимум зусиль, щоб зміни були мінімально уповільнені.

Для цього відділ музею з питань забезпечення клімато-температурного режиму постійно проводить контроль за температурою та відносною вологістю як у експозиційних залах, так і у фондосховищах.

Низька вологість особливо згубно впливає на предмети при високій температурі. Дія високої вологості може посилюватися при низьких температурах. Волога, що осідає в порах паперу, при замерзанні завдає предмету значної шкоди.

Серед факторів, що негативно впливають на збереження музейних колекцій, головне місце посідає вологість. Через надмірну вологість (понад 65%) її кількість збільшується в матеріалах органічного походження (папір, шкіра та ін.), що призводить до розширення волокон, покоровлення, розчинення солей тощо.

При зниженні відносної вологості (менш ніж 50%) гігроскопічні матеріали (шкіра, папір, тканини та ін.) втрачають еластичність, починаються процеси тріщиноутворення та розшарування.

Постійний огляд музейних предметів (документів) в експозиції музею допомагає виявити початок руйнівного процесу. Пошкоджені предмети вилучаються з вітрин, проходять реабілітаційні процедури (консервацію, повторну реставрацію тощо).

Найуразливішими до змін температури та відносної вологості є археологічні предмети.

Узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних досліджень з визначення допустимих меж зони безпечного режиму температури та вологості для більшості органічних матеріалів дає змогу дійти висновку, що нижня межа допустимого діапазону відносної вологості дорівнює 40 %. Нижче за цю межу відбувається зневоднення матеріалу, що спричиняє його деструкцію. Верхня межа відносної вологості повітря (65%) – значення, вище якого відбувається розвиток мікроорганізмів через надлишкову вологість матеріалів. Нижня межа допустимих матеріалів становить 15 °С, верхня – 24 °С.

Окрім підтримання у фондосховищах музеїв необхідного температурно-вологісного режиму, важливе значення має освітленість приміщення, адже основні фактори мікроклімату (температура, вологість, освітленість, склад повітря) тісно взаємопов'язані. Термічний вплив дії світла на експонати призводить до зменшення відносної вологості в межовому шарі повітря на поверхні об'єкта, а зниження рівня вологості та підвищення температури поверхні

експоната призводить до прискорення процесів його старіння. Підвищені вологість та температура повітря прискорюють протікання фотохімічних реакцій.

Для освітлення експозиційних залів у музеї використовуються електричні лампи загального призначення та дзеркальні, оскільки вони є найменш шкідливими за фотохімічною дією.

Для успішного збереження фондової колекції необхідний комплексний підхід усіх співробітників музею: науковців, реставраторів та зберігачів. Значна кількість джерел має величезну історичну цінність. За кожним словом на папері стоїть історична правда про особистість чи подію. Зберегти ці слова на багато десятиліть можна, якщо використовувати науково-дослідні надбання новітніх реставраційних методик і технологій.

Джерела та література:

1. Добрусина С.А., Чернина Е.С. *Научные основы консервации документов* // Российская национальная библиотека. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 11 – 12.
2. Добрусина С.А., Чернина Е.С. *Научные основы консервации документов* // Российская национальная библиотека. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 19 – 20.
3. Привалов В.Ф. *Обеспечение сохранности архивных документов на бумажной основе: Метод. Пособие* / ВНИИДАД. – М., 2005. – С. 24 – 26.
4. Брилл Т. *Свет. Воздействие на произведения искусств.* – М., 1983. – 304 с.
5. Лансберг Г.Е. *Климат города.* – Л., 1983. – 248 с.
6. Фляте Д.М. *Свойства бумаги.* – М., 1986. – 680 с.
7. Привалов В.Ф., Тарасова В.В. *Определение влажности документов с помощью датчиков* // Советские архивы. – 1966. – № 4. – С. 82.
8. Привалов В.Ф. *Обеспечение сохранности архивных документов на бумажной основе. Вопросы архивной климатологии: Метод. Руководство* / ВНИИДАД. – М., 1976. – 91 с.
9. *Труды Лаборатории консервации и реставрации документов Санкт-Петербургского филиала Архива РАН. Выпуск I. Хранение и реставрация документов: методические рекомендации.* Под ред. К.И. Андреевой и Н.П. Копаневой. – СПб.: Изд-во «Реликвия», 2008. – С. 146.
10. Фармаковский М.В. *Акварель.* – Л., 1950. – 263 с.
11. Азимов А. *Краткая история химии.* – М., 1983. – 189 с.
12. Руггли П. *Практикум по крашению и анализу красителей.* – Л., 1929. – 268 с.
13. Клинге А. *Производство чернил и красок для письма.* – Л., 1927. – 120 с.
14. *Труды Лаборатории консервации и реставрации документов Санкт-Петербургского филиала Архива РАН. Средства для нанесения текста* // Л.Г. Левашов – СПб.: Изд-во «Реликвия», 2008. – С. 17.
15. *Пишущие машины* // БСЭ. – Т. 45. – М., 1940. – 500 с.
16. Привалов В.Ф., Потапова М.Г. *Вопросы сохранности документов с черным электрографическим, ротаторным и машинописным текстом: Методические рекомендации* / ВНИИДАД. – М., 1979. – 39 с.
17. Добрусина С.А., Чернина Е.С. *Научные основы консервации документов* // Российская национальная библиотека. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 81.
18. *Положення про умови зберігання архівних документів.* – Наказ Держкомархіву України від 15.01.2003 р. №6. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Provisions>

19. Методичні рекомендації «Консерваційно-профілактичне і реставраційне оброблення документів Національного архівного фонду, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій», 2006. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Law-base/Regulations/Metod_rekom.php

© *Ирина Руденко*

ХРАНЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РЕСТАВРАЦИИ МУЗЕЙНЫХ ПРЕДМЕТОВ

Рассматриваются основные принципы реставрации документов в реставрационном отделе Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Представлено несколько сложных примеров реставрации документов сотрудниками музея.

Ключевые слова: документ, реставрация, сохранность, основные принципы реставрации документов, климато-температурный режим, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне.

© *Iryna RUDENKO*

PRESERVATION AND RESTORATION OF MUSEUM EXHIBITS

Showed the basic principles of restoration of documents in the restoration department of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. Presents several examples of complex restoration of museum staff document.

Preservation of documentary heritage of the past – is the national importance and a sign of civilization, so to museums and archives is a complex problem – the array preserve a variety of cultural and historical heritage created by mankind.

Collection of the National Museum of History of Ukraine in the Second World War of about 470 thousand museum objects are an integral part of the State Museum Fund of Ukraine.

A special place in the museum collection exhibits occupy on paper, of which the museum has about 210 thousand units.

Special attention is paid to the preservation of documentary museum attractions. Addressing these issues is complex, combining the efforts of specialists from different professions.

Key words: document, restoration, preservation, basic principles of restoration of document, climatic temperature, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.